

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ATRANOS'TA FRENGİ VE FRENGİYLE MÜCADELE

Doç. Dr. Celil BOZKURT*

Öz

Dış kaynaklı bir hastalık olarak Osmanlı topraklarına giren frengi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bir salgın haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde öncelikle Kastamonu ve havalisinde yoğunlaşan frengi, zamanla diğer Anadolu şehirlerine yayılmıştır. Frengi'nin Anadolu'da etkili olan şehirlerinden biri de Hüdavendigar Vilâyeti'ne bağlı Atranos kazasıydı. Osmanlı Devleti için bir asker kaynağı olan bölge, yoğun biçimde askeri hareketliliğe sahne olmuştur. Devletin çok farklı cephelerinde mücadele eden Atranoslu askerler, barış döneminde frenginin memleketlerine taşınmasına neden olmuştur. Atranos'un dağlık yapısı ve gerekli sağlık hizmetlerinden yoksun olması frenginin bölgede kronikleşmesine neden olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının aldığı önlemler, devletin zayıflayan ekonomisine bağlı olarak Atranos'ta frengiyle mücadelede yetersiz kalmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde sağlıktaki gelişmeler, frenginin Atranos'ta yayılmasını azaltsa da bu hastalığı tam anlamıyla yok edememiştir. Frengi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzun yıllar Atranos'ta ciddi bir sağlık buhranına ve nüfus kaybına neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Hüdavendigar, Atranos, Orhaneli, Frengi, Sağlık.

From Ottoman To Republic Syphilis And Fight Against Syphilis In Istanbul

Abstract

Syphilis, which entered Ottoman territory as an outsourced disease, became an epidemic after the Ottoman-Russian war of 1877-1878. Syphilis, which was concentrated primarily in Kastamonu and its surroundings in the Ottoman Empire, spread to other Anatolian cities in time. One of the cities of Syphilis that was influential in Anatolia was the Atranos district of the Hüdavendigar Province. The region, which was a source of soldiers for the Ottoman Empire, witnessed intense military activity. The soldiers of Atranos, who fought in many different fronts of the state, caused syphilis to move to their homeland during the period of peace. The mountainous nature of Atranos and the lack of

* Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, c.bozkurt2000@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6103-1642.

necessary health services caused syphilis to become chronic in the region. The measures taken by the Ottoman statesmen were insufficient in the fight against syphilis in Atranos due to the weakening economy of the state. Although the developments in health during the Republic Period reduced the spread of syphilis in Atranos, they could not completely eliminate this disease. Syphilis caused a serious health crisis and loss of population in Atranos for many years from the Ottoman to the Republic.

Keywords: Hüdavendigâr, Atranos, Orhaneli, Syphilis, Health.

Giriş

Tıp literatüründe sifilis (syphilis) olarak bilinen frengi hastalığı, vücudun farklı dokularında yapı ve işlev kaybına neden olan bir hastalıktır. Genellikle cinsel yolla bulaşan frengi, çok farklı yollardan yayılma imkânına sahiptir. Frengi yaralarına doğrudan temas ve ağızda frengi yaraları bulunan bir kimşenin yiyip içtiği kaplarla temasla da frengi bulaşabilir. Frengi, aynı zamanda frengili sütinelerin sağlam çocukları veya sağlam sütinelerin frengili çocukları emzirmesi yoluyla da bulaşabilmektedir.¹

Genel olarak frenginin Amerika'nın keşfinden sonra İspanyol askerlerin vasıtasıyla kıta Avrupa'sına taşındığına inanılmaktadır. Avrupa'da yaygın olarak görülen frengi, buradan kovulan Yahudiler tarafından Fas'a ve buradan da doğu limanlarına yayılmıştır. Frengi, bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde nadiren görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin batıyla olan temasının azlığı ve halkın fuhuşa karşı takındığı olumsuz tavır nedeniyle frengi, Osmanlı toplumundan epey uzak kalmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin 1806-1812 ve 1828-1829 arasında Rusya ile yaptığı uzun savaşların sonucunda Osmanlı topraklarında frengi vakaları artmaya başlamıştır. 1854 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra da frengi, Osmanlı topraklarında bir salgın haline gelmeye başlamıştır.²

Osmanlı hekimlerinin frenk uyuzu, daül'efrenc veya maraz-ı efrenc olarak tanımladıkları frenginin arşiv belgelerinde freng marazı, illet-i frengi veya illet-i efrenciye şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Türklerin hastalığa verdikleri frengi tabiri, Batıya/Avrupa'ya ait olan anlamında Farsça freng kelimesinden türetilmiştir. Osmanlı toplumunda iki tür frengi görülmüştür. Birincisi, ortak kullanılan eşyalar vasıtasıyla bulaşan ve Latince adıyla "non-venereal" adıyla bilinen masum frengidir. Diğeri ise fuhuş yoluyla bulaşan masum olmayan frengidir.³

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde frengi salgını ve salgına karşı verilen mücadelelerin merkezi Kastamonu'ydu. 1887'de vilayetten bildirilen frengi vakaları sonucunda yetkililerin harekete geçtiği anlaşılmaktadır. 1889'da Kastamonu'da bir gezici heyet oluşturulmuş ve bir frengi hastanesi açılmıştır. Fakat heyetin çalışmalarının birkaç liva ve kazayla sınırlı kalması ve özellikle köy halkına ulaşamamasından dolayı sonuç alınamamıştır. Frengi ile mücadele-

¹ Necati Çavdar - Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları - XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Kış 2016, s. 158.

² İnci Hot, "Ülkemizde Frengi Hastalığı İle Mücadele", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, Ankara 2004, s. 36.

³ Çavdar - Karcı, "a.g.m.", s. 159.

de zührevi hastalık uzmanı Von During, İstanbul'a getirilerek Kastamonu'daki mücadelenin başına geçirilmiştir.⁴

Osmanlı'da frengiyle mücadelenin bir diğer merkezi ise Erzurum'du. 1886'da Erzurum'daki askeri hastanede bulunan hastaların yarısı frengili olup, frengi, kaza ve köylere kadar yayılmıştı. Bu bağlamda hastalığın yayıldığı yerlerde kadın ve erkeklere münhasır iki dairden oluşan üç hastane açılmasına, İstanbul'dan üç doktor, üç eczacı ile üç takım tıbbi malzemenin gönderilmesine karar verilmiştir.⁵

Osmanlı'da Frengi, uzun süren savaşların getirdiği sefalet ve yetersiz sağlık koşulları nedeniyle Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılma imkânı bulmuştur. 1887'de Saruhan'da frenginin şiddetlenmesi üzerine yerel idareciler, Kastamonu'da olduğu gibi kadın ve erkekler için hastane kurulmasını istemiştir. Fakat maddi sorunlar nedeniyle bu talep cevapsız kalmıştır. 1893'te Kastamonu, Bolu, Sinop, İnebolu ve Safranbolu'da birer frengi hastanesi kurulmuşsa da maddi imkânsızlıklar nedeniyle hastalığın önü alınamamıştır. Aynı sene Konya'da patlak veren frenginin önlenmesi için bir hastanenin kurulması düşünülmüşse de gerekli bütçe bulunamadığından bu plan gerçekleşmemiştir. Yine frengi Aydın ve çevresinde de yayılmış, Alaşehir ve Sarayköyü'nde bir hastanenin kurulması gündeme gelmiştir. Fakat hastanelerin inşa ve işletim masrafları karşılanamadığından bu teşebbüs de sonuçsuz kalmıştır. Frengi sadece Anadolu'da değil Osmanlı Arap coğrafyasında da zamanla yayılmıştır. 1894'ün başında Kudüs Mutasarrıflığı'na bağlı Gazze ve köylerinde frengi vakaları yükselmiş, buna tedbir olarak 30 yataklı bir hastanenin kurulması planlanmıştır. Fakat maddi darboğazda bulunan Hükümet, buna gerekli bütçeyi sağlayamamıştır.⁶

Anadolu'da frenginin yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisi de Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı Atranos kazası idi. Vilayetin dağlık coğrafyasında konumlanan Atranos, uzun yıllar frengiyle mücadele etmiş fakat bu süreçte ciddi nüfus kaybına uğramıştır. Bu makalede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Atranos'ta⁷ etkili olan frengi ve frengiyle mücadele faaliyetleri incelenmiştir. Araştırmada ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgeleri ve diğer ikincil kaynaklar kullanılmıştır.

Osmanlı Döneminde Atranos'ta Frengi

Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında patlak veren 1877-1878 Savaşı ve akabinde vuku bulan Balkan ve Kafkasya göçleri sonucunda frengi, mülteciler vasıtasıyla Anadolu'nun birçok bölgesine yayılmıştır. Ayrıca, sürekli seferberliğin olduğu bir dönemde Osmanlı askerlerinin cephe dönüşünde getirdiği frengi, salgınların daha da artmasına neden olmuştur. Frenginin yoğun olarak etkilediği bölgelerden birisi de Osmanlı Devleti'nin kuruluş coğrafyasında

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO., 1102/826029.

⁵ Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", *Kebikeç*, Sayı: 38, Ankara 2014, s. 294.

⁶ Kılıç, "a.g.m.", s. 294.

⁷ Atranos adı, Kaza İdare Meclisi'nin isteği ve padişahın onayı doğrultusunda 12 Kasım 1913'te Orhaneli, merkez kasaba da Beyce olarak değiştirildi. Bkz. Niyazi Topçu, "Atranos'tan Orhaneli-Beyce'ye", *Güney Bursa*, Yıl: 1, Sayı: 5, Bursa 2009, s. 14-15.

yer alan ve devlet için bir asker kaynağı olan Atranos kazası idi.⁸ Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Atranos ve köyleri, 1880'li yıllarda frengi hastalığıyla boğuşmaktaydı. Hüdavendigâr Vilayeti'nin Sıhhiye ve Tıbbiye Nezareti Celilesi'ne sunduğu 24 Eylül 1305 (6 Ekim 1889) tarihli bir raporda, Dr. Dimitrakî'nin Atranos'ta etkili olan frengi hastalığını tedavide başarılı olduğu ve 52 hastanın tedavi edildiği belirtilmiştir.⁹

1894 Eylül'ünde Atranos'u ziyaret eden Doktor Şerafeddin Mağmumi, kazada etkili olan frengi hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir. Dağ köylerinde yediden yetmişe kadar frengili hasta olduğunu vurgulayan Şerafeddin Mağmumi, bir dağ köyünde dudakları yara bere içinde gördüğü kadın ve erkeklerden ve bacakları frengi çibaniyle dolu çocuklardan çok üzüntü duyduğunu nakletmektedir.¹⁰

Sonraki gelişmeler, Atranos'ta frenginin yok olmadığını aksine zaman zaman patlak veren salgınların kaza insanını tehdit etmeye devam ettiğini göstermiştir. Yaveran-ı Hazreti Şehriyari'den Tophane-i Amire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazır'nın Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne gönderdiği 21 Mayıs 1318 (3 Haziran 1902) tarihli yazıdan İnegöl'de ahaliyi traş eden berberlerin usturasından yayılan frenginin sağlık hizmetlerinden yoksun bazı köyleri tehdit ettiği ve bu köyler ahalisinin kesretli miktarda İnegöl eczahanesine koştuğu anlaşılmaktadır. Yazıda frenginin Bilecik ve Kütahya Sancakları'yla birlikte Atranos kazasında da etkili olduğu, bunun izalesi için Hüdavendigâr Vilayeti Seyyar Tabibi Nuri Ömer Efendi'nin ivedi olarak Atranos'ta gerekli önlemleri alması istenmekteydi.¹¹ Aynı şekilde Kastamonu'nun muhtelif havalisinde 13 yıldır frengi hastalığının tedavisiyle uğraşan ve 5 aydır da Hüdavendigâr Vilayeti'nde dolaşmakta olan Düring Paşa'nın Domaniç'e gönderilmesi istenmekteydi.¹²

1909'a tarihlenen arşiv belgeleri, Atranos'ta hüküm süren frengi illetinin ahali üzerinde son derece vahim sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bursa livası Ahz-ı Asker memurlarının hazırladığı 11 Haziran 1325 (24 Haziran 1909) tarihli bir rapora göre, "*iddia-yı malulet eden efradın yüzde sekseninde*" frengi hastalığının görüldüğü, bundan mütevellit ahaliden bazılarının ağız ve burunlarının düştüğü, simalarının yamulduğu, bacak ve kollarının eğirilip büküldüğü ve hastaların yaralar içinde kaldığı vurgulanmaktadır. Raporda, insan ırkını bozan frenginin "*rahm-ı maderdeki*" çocukları bile "*mahv*" ettiğine dikkat çekilmektedir. Ahalinin "*sefaleti heman efrenci kadar müdhiş bir sahne teşkil etmekde*" denilen raporda, "*...eğer hükümet tarafından müdahale-i tibbiyeye tevessül olunmaz ve bahusus Kastamonu'da olduğu gibi Atranos'ta da*

⁸ Osmanlı döneminde Bursa Fırkası'na bağlı olarak oluşturulan taburlardan biri de Atranos Taburu idi. Bölgeden seçilen askerlerden oluşturulan Atranos Taburu, 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı'na katılmıştır. Bkz. BOA., Y.PRK. BŞK., 49/114.

⁹ BOA., DH. MKT., 1622/95.

¹⁰ Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Günümüz Türkçesine Çeviren: Cahit Kayra), Bûke Yayınları, İstanbul 2001, s. 75.

¹¹ BOA. DH. MKT., 527/83, Lef 3.

¹² BOA. MKT., 527/83, Lef 4.

hususı bir frengi hastanesi teşkili nazarı itibara alınmayarak şimdikiye terk olunursa pek az zaman zarfında bu kaza dâhilinde efrenciye müptela olmamış bir ferd kalmayacağı” vurgulanıyordu.¹³

Aynı raporda, devlete ödenen beri asker sağlayan Atranos'ta frenginin devam etmesi halinde sağlıklı bir asker bulunamayacağı ve hastalığın “*tenasül-ü beşer*” üzerinde de “*su-i tesir icra edeceği*” belirtilmekteydi. Atranos Belediye tabibinin açıklamalarına yer veren raporda, yanlış anlaşılmaktan çekinen ahalinin tedaviye müracaat etmediği, “*selamet-i umumiye-i vatan*” için hastaların gerekirse zorla tedavi edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.¹⁴ Bu hususta harekete geçen Birinci Ordu-yu Hümayun Kumandanlığı, “*Bursa Redif Kıtaatı'ndan Atranos cihetinde illet-i efrenciye kemal-i dehşetle icra-yı hüküm eylediği ve seneden seneye tevsi-i daire-i sirayet eylemesine nazaran*” açıklamasını yaparak Atranos'ta bir frengi hastanesinin kurulması yönünde Harbiye Nezareti'ni bilgilendirmekteydi.¹⁵ Bunun üzerine Harbiye Nezareti “... *mezkûr rapor ve takrir münderecatı ziyadesiyle haiz-i ehemmiyet görüldüğünden mezkur kumandanlığın işarı vecihle bu babda tevessül olunması mukteza-yı halin ifası hususu...*” görüşünü belirterek Dahiliye Nezareti'ni bilgilendirdi.¹⁶

Hüdavendigâr Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu 17 Kanun-u Evvel 1325 (30 Aralık 1909) tarihli raporunda Lefke, Domaniç, Simav ve Atranos'ta “*tahrib-i insan-ı beşer olan illet-i efrenciyenin hüküm ferma*” olduğunu ve bundan kaynaklı ciddi bir nüfus kaybının yaşandığına dikkat çekiyordu. Vali, belediye hekimlerinin buldukları şehirlerde çakılı kaldığından ve maaşlarının da emsali memurlara göre düşük olmasından dolayı gerekli denetimleri yapamadıklarını vurguluyordu. Vali bu hususta, bir “*heyet-i sıhhiye-i mahsusa*” kurularak, heyetin köylerde parasız muayeneler yapmasını ve eczahaneleri denetleyerek ihtiyaca olan hastalara ilaç dağıtmasını tavsiye ediyordu. Vali, heyetlerin kurulmasıyla birlikte “...*git gide kati merhale tezayüd eylediği meşhûd olan ahval-i maruza-i müessefenin*” bir dereceye kadar önünün alınabileceği kanaatindeydi.¹⁷

Hüdavendigâr Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Kanun-u Evvel (4 Ocak 1910) tarihli başka bir yazıda, frengiyle mücadele bağlamında Atranos kazasına görevlendirilen vilayet frengi tabibi Aziz Efendi'ye verilecek harcırahın ne suretle tesviye edileceğini soruyordu. Vali, Ziraat Nezareti'nin vilayete baytar ve baytar müfettişleri gönderdiği bir zamanda insanlara ve insan hastalıklarına daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirterek Atranos kazasına bir frengi tabibi ve bir heyet-i sıhhiye gönderilmesini rica ediyordu.¹⁸ Vila-

¹³ BOA. DH. KMT., 2885/19, Lef 1.

¹⁴ BOA. DH. MKT., 2885/19, Lef 2.

¹⁵ BOA. DH. MKT., 2885/19, Lef 3.

¹⁶ BOA. DH. MKT., 2885/19, Lef 4.

¹⁷ BOA. DH. MÜ., 527/7, Lef 2.

¹⁸ BOA. DH. MÜ., 527/7, Lef 3.

yet Meclisi Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Asım Bey de Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Kanun-u Sani 1325 (20 Ocak 1910) tarihli yazıda, nezaretçe kurulacak seyyar heyet-i tıbbiye-i daelefrensi ile birlikte maşaları Maliye Vekâleti'nden ödenmek üzere bir de heyet-i sıhhiye-i saire'nin kurulmasının uygun olduğunu belirtiyordu.¹⁹

Hüdavendigâr Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne sunulan 2 Ağustos 1327 (15 Ağustos 1911) tarihli raporda, Atranos kazasının genel durumu ve frenginin burada yarattığı dehşet tablosuna dair çarpıcı bilgiler verilmektedir. Merkeze on dört saat uzaklıkta bulunan, iki nahiyeye ve kesretli miktarda karyeden oluşan 48 bin nüfuslu Atranos hakkında “...şimdiye kadar asar-ı ümrandan ve levazım-ı medeniyeden mahrum kaldığı gibi merkez kazanın iki yüz haneli küçük bir kasabadan ibaret olması ve daire-i belediye varidatının pek cüzi bir mertebede bulunması hasebiyle bugüne değin bir tabibe malik olamamıştır.” denilerek kazanın içinde bulunduğu sefalet ve mahrumiyete dikkat çekilmektedir. Akabinde uzun yıllar hüküm süren frengiden dolayı kazada “her sene nüfus-u umumiyeden bir miktar telef olmakta” ve “illet-i mezkûre gittikçe tevs-i daire-i sirayet ve dehşet etmekte” olduğu vurgulanmaktadır. Raporda Atranos ahalisinin her türlü meşakkat ve zorluğu göze alarak muayene için yaya olarak Bursa'ya gittiğine dikkat çekilerek, ahalinin “her türlü vesait-i medeniye ve nakliyeden mahrum kaldıkları halde” çalışkanlığıyla günlük rızıkını tedarik etmesi takdir ediliyor, frengi ve diğer dehşetli hastalıklara maruz kalan ahalinin gerekli sağlık desteğinden mahrum bırakılmasının “şefkat ve adalet-i hükümetle kabil-i telif olamayacağı” vurgulanıyordu. Buna bir çare olarak hazineden 800 guruş maaş alan Simav belediye tabibinin görevinden ayrılmasıyla birlikte söz konusu maaşın Simav'dan daha ziyade tabibe ihtiyaç duyan Atranos Belediyesi tababetine nakledilmesi ve belediyeden alınacak 200 guruş ilaveyle birlikte toplamda 1000 guruş maaşla çalışacak bir tabibin acilen Atranos'a görevlendirilmesi rica edilmekteydi.²⁰

Bu hususta yapılan yazışmalardan hazine-i maliyeden Simav kazası tababetine ayrılan aylık 500 guruşluk tahsisatın tabibe daha fazla ihtiyaç duyan Atranos kazası tababetine ayrıldığı anlaşılmaktadır.²¹ Fakat Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reis Vekili'nin Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu 14 Teşrin-i Evvel 1328 (27 Ekim 1912) tarihli yazıdan Simav tababetine ayrılan 500 guruşun Atranos'a tahsisinin muvafık bulunmadığı görülmektedir.²²

Osmanlı Devleti, Anadolu'nun farklı bölgelerinde etkili olan frengiyi aldığı bütün önlemlere rağmen durduramamıştır. Frengi, özellikle Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün ülkeye yayılmıştır. Frenginin zirveye çıktığı bölgelerden biri de Atranos kazasıydı. Hüdavendigâr Valisi Hakkı Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu 20 Nisan 1332 (2 Nisan 1916) tarihli rapora göre, kaza nüfusunun yüzde doksan beşi frengi illetine müptela olmuş durumda-

¹⁹ BOA. DH. MUİ., 527/7, Lef 7.

²⁰ BOA. DH. İD., 136/11, Lef 12.

²¹ BOA. DH. İD., 136/11, Lef 15.

²² BOA. DH. İD., 136/11, Lef 17.

dır. Kazada eczane olmayıp, bir belediye tabibi bulunmaktadır. Vali, kazaya bir iki seyyar frengi tabibi gönderilmesini ve esaslı bir frengiyle mücadele teşkilatın kurulmasını tavsiye etmekteydi. Valiye göre, şayet kazaya etibba gönderilir ve köylerdeki erkek ve kadın nüfus muayene edilerek kayıt altına alınırsa frenginin yayılma ve tahribatı önlenebilirdi.²³

Hüdavendigâr Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu 30 Mayıs 1333 (30 Mayıs 1917) tarihi yazıda Orhaneli'de frengiyle mücadelede bir hastanenin inşaatı hususunda yardım istemiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 7 Haziran 1333 (7 Haziran 1917) tarihli bir yazıyla “*Orhaneli kazasında müstevli suretde icra-yı hüküm eden*” frengi hastalığının önlenmesi hususunda gerekli olan 30 bin guruşluk tahsisatın sağlanması hakkında Sıhhiye Nezareti'ni bilgilendirmiştir.²⁴ Sıhhiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne sunduğu 16 Haziran 1333 (16 Haziran 1917) tarihli yazıyla 30 bin guruşluk tahsisatın Hüdavendigâr Vilayeti'ne frengi hastanesinin kurulması maksadıyla tahsis edilen 200 bin guruşluk tahsisattan alınacağını bildirmiştir.²⁵ Bu hususta Hüdavendigâr Valisi İsmail Hakkı Bey'i bilgilendiren Talat Paşa, Orhaneli'de frengi hastanesi inşa olununcaya kadar kaza merkezinde bulunan medresenin hastane olarak kullanılmasını istemiş ve bu hususta gerekli olan 30 bin guruşluk tahsisatın vilayete frengi hastanesinin kurulması için gönderilen 200 bin guruşluk tahsisattan ödeneceğini bildirmiştir.²⁶

Cumhuriyet Döneminde Orhaneli'de Frengi

Osmanlı Dönemi'nde Anadolu'yu kasıp kavuran frengi, Cumhuriyet Dönemi'nde de Türk insanını tehdit etmeye devam etmiştir. Henüz Milli Mücadele devam ederken frenginin Türk insanı üzerindeki tahribatı fark edilmiş ve frengiye karşı kesin çözümler aranmıştır. Özellikle TBMM'de cereyan eden müzakereler, frenginin uzun zaman Türk kamuoyunun gündeminde olacağını göstermiştir.

TBMM'nin 26.12.1336 (26 Şubat 1920) tarihli oturumunda Bolu Mebusu Dr. Fuad Bey'in “*frenginin men ve tahdidi sirayeti*” hakkında verdiği kanun layihası üzerine gerçekleşen müzakereler, frengi hastalığının ülkede yarattığı sağlık buhranına ışık tutmaktadır. Lazistan Mebusu Dr. Abidin Bey, frengiyi “*sıhhat-i umumiye-yi kemiren ve bütün ensale intikal edebilen maazallah büyük bir tohumu-u inkırazdır*” diye tarif ediyordu.²⁷ İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey de “*hayatı beşeri en zalımane ve en gaddar bir surette imha ve ifna eden*” dediği frengi hastalığın önlenmesi için gereken bütün önlemlerin alınmasını savunuyordu.²⁸ Müzakerelerde söz alan Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, Bursa ve Konya'da Kastamonu ve Bolu'dan daha fazla frengi hastasının olduğuna dikkat çekerek buralarda bir frengiyle mücadele teşkilatının olmadığını

²³ BOA. DH. İUM., 47/18, Lef 1-2.

²⁴ BOA. DH. İUM. EK., 34/54, Lef 3.

²⁵ DH. İUM. EK., 34/54, Lef 2.

²⁶ DH. İUM. EK., 34/54, Lef 1.

²⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), 122. İctima, Devre: 1, Cilt: 7, Tarih: 26.12.1336, s. 36.

²⁸ Aynı yer.

vurguluyordu. Bazı mebusların kadın ve kızların muayenesinin dinen sakıncalı olduğu yönündeki sözlerine de tepki gösteren Emin Bey, temel meselenin frengi hastalığının önlenmesi olduğunu vurguluyor ve kadınların muayenesinin kanuni bir surette yapılabileceğini belirtiyordu.²⁹

Nihayet 1921’de çıkarılan 90 No’lu “*Frenginin Men-i Sirayet ve İntişarının Tahdidî Kanunu*” frengiyle mücadelede önemli bir adım olmuştur. Kanunla frengililerin devlet tarafından parasız tedavisi mümkün olmuş, hastanın kimliği açıklanmadan ihbarı, hastanın kendini tedavi ettirmesinin icbarı, bilerek bulaştırması durumunda cezalandırılması ve frengi hastasına zorluk çıkaran tabibin de cezalandırılması karara bağlanmıştır.³⁰

Orhaneli’de 1929’da bir baş tabibin yönetiminde üç seyyar hekim ile bir kâtip ve yedi sağlık memurundan oluşan bir frengi mücadele heyeti mevcuttur.³¹ Başka bir kaynağa göre de Orhaneli kazasındaki frengi teşkilatı, bir mütehassıs laboratuvar şefi (teşkilat sertabibi), iki mücadele tabibi, bir müstahzar küçük sıhhiye memuru, beş seyyar sıhhiye memuru, bir kâtip ve dört hademeden oluşmaktadır.³²

TBMM’nin 16.7.1931 tarihli müzakerelerinde frengi hastalığının Anadolu’nun belli merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Dönemin Sağlık Vekili Dr. Refik Bey, emraz-ı zühreviye hastalıklarının Türkiye’de de mevcut olduğunu fakat tehlikeli boyutlarda olmadığını vurguluyordu. Vekilin verdiği bilgiye göre frengi hastalığı, Sivas Vilayeti, Bursa’nın Orhaneli kazası, Ordu’nun Fatsa kazası, Çarşamba ve Bolu’nun Düzce kazasında etkisini sürdürmekte ve buralarda resmi devlet teşkilatıyla frengiyle mücadele edilmekteydi. Ayrıca bahsi geçen yerlere devlet tarafından bütçe nispetinde frengi ilaçları gönderilmekteydi. Vekilin verilerine göre 1930 senesi itibarıyla Sivas mıntkasında frengi mücadelesinde 4012 kişi tedavi altına alınmış ve 385’inin tedavisi bitmiştir. Bursa’nın Orhaneli mıntkasında 1060 kişi tedavi edilirken 262’sinin tedavisi tamamlanmıştır. Ordu’nun Fatsa mıntkasında 3792 kişi tedavi edilirken henüz kaç kişinin tedavisinin bittiği bildirilmemiştir. Samsun’un Çarşamba mıntkasında 1376 kişi tedavi altına alınmıştır. Bolu’nun Düzce ilçesinde de 2366 hastanın tedavisine devam edilmiştir. Bunların dışında Balıkesir ve Kastamonu vilayetlerinde hususi teşkilata tabi, ilaçları Sağlık Vekâleti tarafından verilen küçük mücadele teşkilatları mevcuttur. Dr. Refik Saydam Bey, frengi ile mücadelede kullanılan bazı ilaçları da tanıtmıştır. Buna göre vilayetlere 63 kilo neosalvarsan, 45 kilo bizmojenol, 45 kilo civa merhemi ve 25 kilo iyot dağıtılmıştır.³³

Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında 13.11.1933 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyeti’nin aldığı bir kararda Çarşamba, Düzce, Ordu ve Orhaneli

²⁹ TBMM ZC, 122. İctima, Devre: 1, Cilt: 7, Tarih: 26.12.1336, s. 44.

³⁰ Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2016, s. 77.

³¹ Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa*, Avrasya Etnografya Vakfı, Bursa 2006, s. 295.

³² *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı (1928-1929)*, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul 1929, s. 163.

³³ TBMM ZC, 29. İctima, Cilt: 1, Tarih: 16.7.1931, s. 139.

li frengi mücadele teşkilatlarında iki ay müddetle çalıştırılacak müstahzırlar konu edinmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Orhaneli'de bir frengiyle mücadele teşkilatı mevcuttur ve hala frengi tehlikesi geçmiş değildir.³⁴ Frengi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da etkili olmuş ve uzun bir süre Orhaneli'de ciddi bir sağlık sorunu olarak güncelliğini korumuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878'de Rusya ile yaptığı savaş, ciddi miktarda toprak kaybına yol açarken aynı zamanda Anadolu'ya doğru yoğun bir göçü de tetiklemiştir. Balkan ve Kafkas coğrafyasından gelen binlerce mülteci, beraberinde getirdiği bazı salgın hastalıkları da Anadolu şehirlerine yaymışlardır. Ayrıca seferberlik döneminde askeri hareketliliğin yoğun olduğu bölgelerde bulaşıcı hastalıkların askerler vasıtasıyla yayılması hızlanmıştır. Bu yıllarda bir ecnebi hastalığı olarak Anadolu'ya giren frengi, birçok şehre yayılmış ve Türk insanı üzerinde ciddi bir tahribat yapmıştır. Frengi hastalığının yoğun olduğu şehirlerden biri de Hüdavendigar Vilâyeti'ne bağlı Atranos kazası olmuştur.

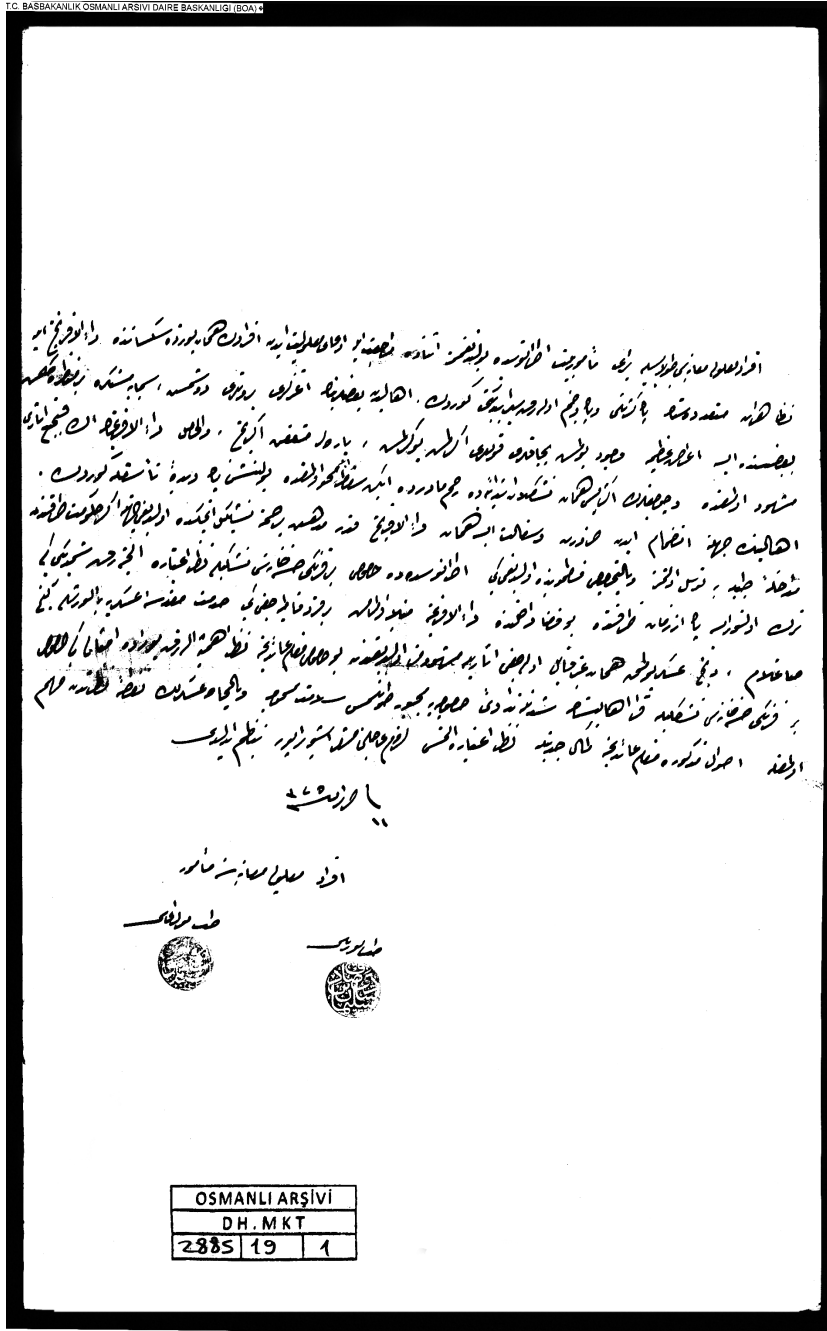
Atranos, 19. yüzyılın sonlarından itibaren frengi hastalığına maruz kalmış ve uzun yıllar bu mücadeleyi aralıksız sürdürmüştür. Devlet birimlerinin kaza hakkında tuttuğu raporlar, Atranos insanının ciddi bir sağlık buhranı yaşadığını ve büyük oranda nüfus kaybına uğradığını göstermektedir. Atranos'a hâkim olan frengi, bölgenin mazbut yapısı dikkate alındığında masum frengi olarak niteleyebileceğimiz ortak eşyaların kullanılmasıyla yayılan frengidir.

Bölgenin dağlık yapısından kaynaklanan ulaşım zorluğu, içinde bulunduğu sefalet hali ve sağlık koşullarının yetersizliği, frenginin yayılmasına imkân vermiştir. Bölge insanının hastalıkla ilgili cehaleti ve frengi hastalığına karşı takındığı önyargılı tavır, hastalığın daha da yayılmasına neden olmuştur. Atranos'a gelen sağlık ekiplerinin ivedi olarak tavsiye ettiği hususi frengi hastanesinin yapımı, devletin içinde bulunduğu maddi sorunlar nedeniyle gerçekleştirilmemiştir.

Atranos, Osmanlı Devleti için tarih boyunca bir asker kaynağı olmuştur. Dolayısıyla bölgede sürekli olan askeri hareketlilik, bazı bulaşıcı hastalıkların askerler vasıtasıyla yayılmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda patlak veren frengi, Atranos'ta ulaştığı %95'lik oranla adeta kaza insanını esir almıştır. Çanakkale Savaşları'ndan hemen sonra saptanan bu oran, Gelibolu'da kaza bazında en çok şehidi bırakan Atranos'lu askerlerin cephe dönüşüyle ilgilidir. Cumhuriyet döneminde sağlık koşullarının gelişmesiyle birlikte frengiyle mücadele daha örgütlü ve yoğun olarak yapılmıştır. Bundan dolayı frenginin Anadolu'daki etkisi zamanla azalmıştır. Atranos'ta frengi teşkilatının kurulması ve gerekli ilaçların sağlanması sonucunda frengiyle mücadelede daha da güçlenmiştir. Ancak yine de frenginin uzun yıllar Atranos'ta etkili olduğu ve mücadelenin devam ettiği anlaşılmaktadır.

³⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.18.01.02.41.81.014.

Ekler

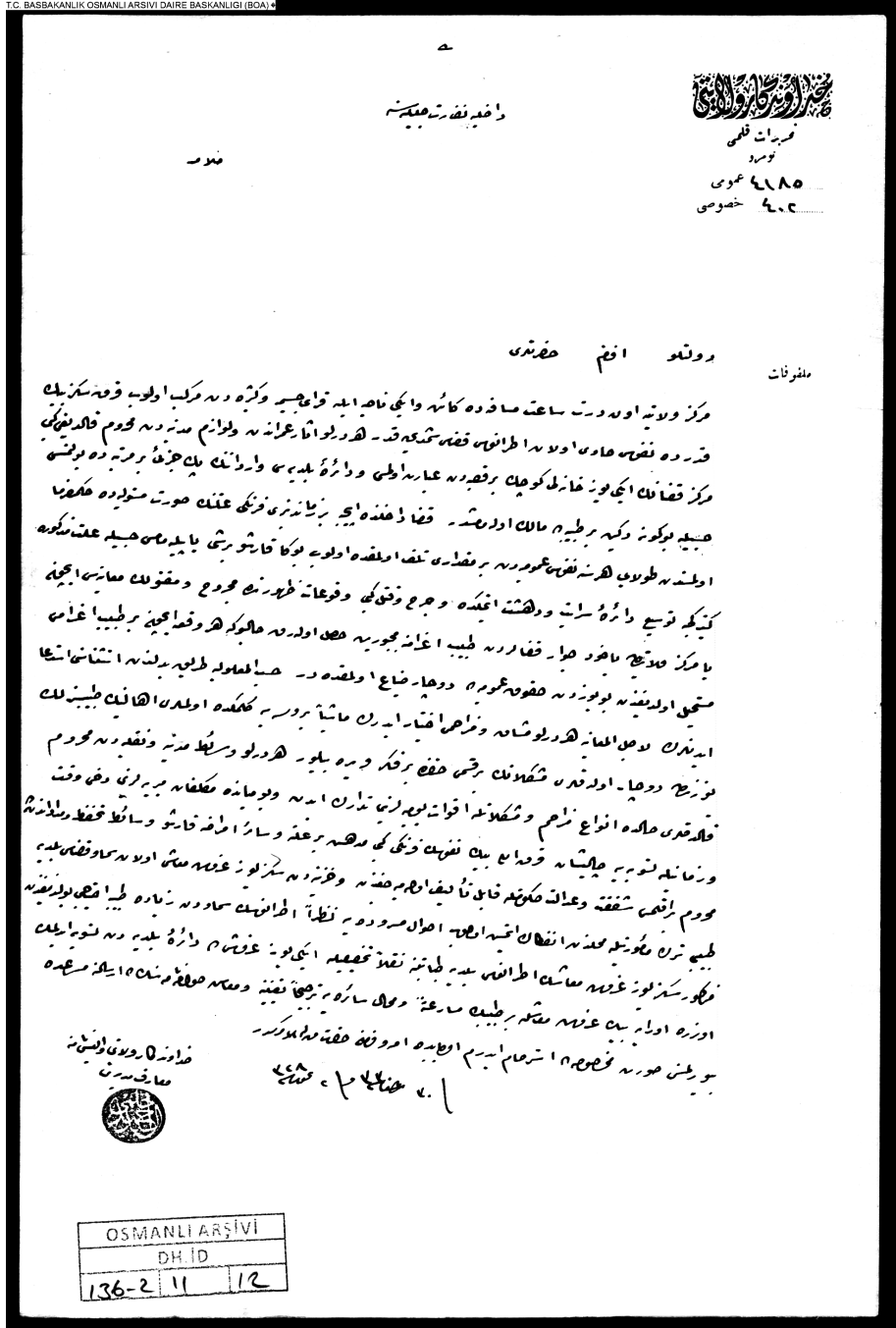

DH.MKT.02885.00019.001

Ek-1:

Bursa Livası Ahz-ı Asker Muayene memurlarının Atranos hakkında hazırladığı
11 Haziran 1320 (24 Haziran 1904) tarihli rapor (BOA. DH. KMT., 2885/19).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH.İD.00136.2.00011.012

Ek-2:

Hüdavendigar Vilayeti'nin Atranos'un genel durumu ve burada etkili olan frengi hakkında Dâhiliye Nezareti'ni bilgilendirdiği 2 Ağustos 1327 (15 Ağustos 1911) tarihli yazı (BOA. DH. İD., 136/11).

